GRUPINIŲ KAPŲ TYRIMAS VILNIUJE, BUVUSIO TUSKULĖNŲ DVARO TERITORIJOJE

Vytautas URBANAVIČIUS

1994, 1995 ir 1996 m. LP archeologai Ilona Vaškevičiūtė, Evaldas Vailionis ir Vytautas Urbanavičius (grupės vadovas), dalyvaujant VU MF antropologams Svajūnui Barakauskui bei Arūnui Barkui, tyrė Tuskulėnų dvaro parke Vilniuje užkastų pokario metais KGB požemiuose nužudytų žmonių kapus. Buvo ištirtas 6700 m² plotas, rasta 40 duobių, kuriose aptikti 706 asmenų palaikai. 593 žmonės buvę užkasti R parko dalyje, ant aukšto Neries kranto stovėjusiame garaže, kurio asla buvusi išgrįsta skaldytais akmenimis. Kasant kapų duobes, tie akmenys būdavo išlupami ir, užkasant lavonus, suverčiami ant jų. XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje į P nuo šio parko buvo pastatyti Vidaus reikalų ministerijos kultūros ir sporto rūmai. Į rūmų aplinką įjungtas ir Tuskulėnų dvaro parkas. Rūmus ir parką skyrusi mūrinė tvora buvo išgriauta, senasis parkas perprojektuotas, pritaikant prie naujai suprojektuotos kultūros rūmų aplinkos. Nugriautas ir minėtas garažas. Jo pamatai pažeminti, gelžbetonines durų staktas laikę metaliniai strypai užlankstyti, užpilti žemėmis, kuri užsėta žole. Tyrimų metu jų vietoje jau vešėjo suaugę medžiai. Tai vertė manyti, kad garažas turėjo būti nugriautas žymiai anksčiau. Buvo iškelta hipotezė, kad medžiai galėjo būti pasodinti specialiai, toms buvusio garažo staktoms pažymėti. (Pavadinimas „staktos" – sąlyginis. Tai dviejų greta buvusių durų betoniniai atskyrimo elementai, skirti tikrosioms – medinėms – staktoms laikyti.)

Hipotezė pasitvirtino: 1994 m. dendrologiniais tyrimais (dr. Kęstutis Labanauskas) nustatyta, kad medžiai, nors ir suaugę, yra jaunesni už pokario metais vykdytas žudynes. Neatmesta galimybė, kad kai kuriose vietose medžiai galėjo būti pasodinti ir kapų duobių vietose. Tačiau kapų tikėtis tarpduriuose buvo gana sunku, juoba kad privažiavimas prie durų buvęs išgrįstas akmenimis. Grindinys, skirtingai nuo garažo vidaus grindinio, buvo nesuardytas, tad medžiai tada tiriant šią vietą nenaikinti.

Be šio garažo, buvo duomenų apie dar dvi sušaudytų žmonių laidojimo vietas. Viena jų buvo aptikta 1995 m. vakarinėje parko dalyje netoli Žirmūnų gatvės, o vienos surasti nepavyko, nors buvo iškasinėta visa be medžių senojo parko dalis. Suaugę medžiai nenupjauti niekur, nors pagal Valstybės saugumo departamento pateiktus duomenis buvo nerasta 60 asmenų palaikų. Viena iš priežasčių – medžiai. Po kelių didžiausių medžių šaknimis buvo pasikasta jų nesunaikinant, tačiau kapų nerasta. Minties spėjamoje kapavietės teritorijoje medžius išpjauti atsisakyta iš karto. Kapų paieškas buvo nutarta tęsti tik tada, jeigu parke prasidėtų kokie nors darbai, susiję su būtinybe medžius išpjauti.

Tokie darbai prasidėjo 2003 m. liepos mėnesį, kai statybos organizacija „Ekstra statyba" pradėjo kasti duobę Tuskulėnų Rimties parko memorialo dalies – koplyčios ir kolumbariumo pamatams. Statybininkai buvo įpareigoti savo darbus pradėti dalyvaujant archeologams. Liepos 14 d. UAB „Ekstra statyba" direktorius Kazys Eidukaitis telefonu pranešė šių eilučių autoriui, kad darbai jau pradėti. Į statybos vietą nuvykau tuoj pat, nors oficialaus įpareigojimo dar neturėjau.

Ekskavatorius kasė pakriūtę Neries pusėje, pamažu artėdamas prie buvusio garažo R dalies (45 pav.). Su darbų vykdytoju Ričardu Adomaičiu sutarėme, kad jis įspės visus savo darbuotojus apie galimus radinius, o jei tokie būtų aptikti, tuoj pat informuos.

45 pav. Būsimo kolumbariumo vieta.
V. Urbanavičiaus nuotr.
Fig. 45. Site for a columbarium.

46 pav. Kelmai buvusių garažo durų vietoje.
V. Urbanavičiaus nuotr.
Fig. 46. Stumps in the former places of the garage door.

Liepos 22 d. gauta informacija apie tai, kad Tuskulėnuose aptikti žmonių kaulai. Rytojaus dieną darbų vietoje susirinko komisija, kurią sudarė KVAD vyriausiasis valstybinis inspektorius (archeologas) R. Kraujalis, KVAD Vilniaus teritorinio padalinio viršininko pavaduotojas V. Puidokas, UAB „Lietuvos paminklai" bendrosios techninės priežiūros vadovas P. Bartkus, vadovaujančioji inžinierė V. Aleksandravičienė bei archeologas V. Urbanavičius. Pasitarime dalyvavo UAB „Ekstra statyba" direktoriaus pavaduotojas V. Vėževičius ir statybos darbų vadovas G. Laukineitis. Apžiūrėjusi radinius komisija konstatavo, kad rasti 4 žmonių palaikai, kurie saugomi statybos objekte. Vienoje iš kaukolių matyti šautinis sužalojimas. Pasak darbininkų, kaulai rasti į rytus nuo buvusio garažo PR kampo, kur seniau augo du medžiai.

Darbus objekte leista tęsti tik centrinėje iškasos dalyje ir priešingoje radiniams pusėje, t.y. arčiau garažo šiaurinės dalies.

2003 07 23 po vidurdienio rangovas informavo užsakovą ir archeologą V. Urbanavičių, kad žmonių kaulų rasta ir centrinėje iškasos dalyje.

Dar kartą susirinkę minėti specialistai, apžiūrėję radinius, rekomendavo:

1. Sustabdyti žemės kasimo darbus vietose, nurodytose parengtoje schemoje, apie tai įrašant į statybų žurnalą.

2. Atlikti archeologinius tyrimus palaikų radimo vietose. Tiriamas plotas – iki 200 m^2.

3. Tolesnius statybos darbus vykdyti baigus archeologinius tyrimus.

Buvo surašytas aktas, prie kurio pridėta topografinio plano ištrauka su pažymėtomis palaikų radimo vietomis.

Tyrimus atlikti buvo pavesta LP. 2003 07 24 skubos tvarka archeologui Vytautui Urbanavičiui buvo išduotas „Leidimas vykdyti archeologinius tyrimus" Nr. 104.

Dar prieš aptinkant kaulus, dar neturėdamas leidimo tyrimams, pirmojo savo apsilankymo statybos teritorijoje metu buvau sutaręs su darbų vykdytojais, kad jie kasimo mechanizmų, nedalyvaujant archeologams, nenaudos prie medžių eilės, esančios prie buvusio garažo durų. Medžių nebūta tik garažo Š dalyje, kur grindinys buvo nesuardytas kasant duobes. Čia nebebuvo kapų. Šis faktas patvirtina hipotezę, kad medžiai buvo

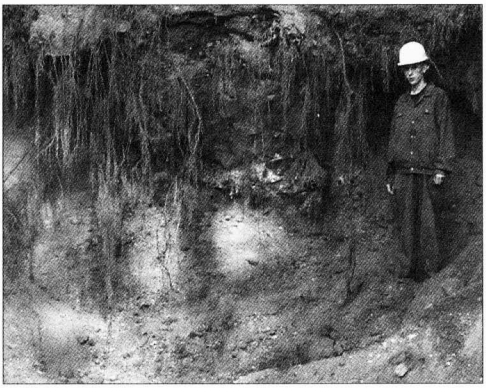

47 pav. Kapas po kelmu. *V. Urbanavičiaus nuotr.*
Fig. 47. A burial under the stump.

48 pav. Smulkios šaknys peraugo ir per sagas. *V. Urbanavičiaus nuotr.*
Fig. 48. Small roots grew through the buttons.

susodinti tik prie durų tos garažo dalies, kurioje buvo užkasti sušaudytieji.

Dabar medžiai išpjauti, likę tik kelmai (46 pav.). 1994 m. baigus tyrimus, garažo vidaus grindinys buvo paliktas sveikas, o suardytas vėliau, tyrimų vietą sutvarkius ir garažo vietą pažymint virš žemės paviršiaus betonine juosta. Štai už tos suardytos ir nesuardytos grindinio dalies sandūros, šalia vieno iš kelmų, ir aptikti kaulai (47 pav.). Juos pastebėjo ekskavatoriaus kaušo darbą stebėjęs UAB „Ekstra statyba" darbininkas. Nors kapai giliai, smulkiosios medžių šaknys juos pasiekė, peraugo ir dabar iškilo problema griaučius nuvalyti. Smulkiosios šaknys prasiskverbė net pro kapuose buvusių sagų skylutes (48 pav.). Ir dar viena problema – metodinė: kelmai stambūs, dengia visą duobės plotą ir trukdo pasiekti kapus, kelmus raunant mechanizmais, būtų suardomi tarp šaknų atsidūrę griaučiai. Išeitis buvo rasta tik priėmus iš pirmo žvilgsnio drastišką sprendimą: duobkasių nesuardytoje buvusio garažo dalyje skersai jo, ten, kur nebuvo medžių, iškastas griovys. Kelmai atsidūrė savotiškame pusiasalyje, kurio iškyšulyje esantis kelmas tapo pasiekiamas ekskavatoriumi.

Prityręs ekskavatorininkas Vidas Benetas kaušu nupjovė stambiausias šaknis, viršutinę kelmų dalį nukėlė, o smulkiosios šaknys buvo pjaustomos rankiniu būdu. Prie kai kurių kapų prieiti tebuvo galima iš šono, iš pakriūtės. Smulkiąsias šaknis teko iškarpyti žirklėmis, tik po to atsidengusius griaučius buvo galima fiksuoti. Darbus palengvino tik tai, kad, skirtingai nuo ankstesnių metų, nereikėjo išvežti žemių – jos buvo pilamos į aplink tiriamą vietą esančią duobę.

Taikyti tokią pat tyrimų metodiką, kokia buvo taikoma ankstesniais metais, buvo neįmanoma dėl kelių priežasčių. Pirmiausia teritorija jau buvo suniokota kasant minėtą duobę kolumbariumui, kurios gylis – apie 8 m. Garažo vietoje paliktas tik siauras ruožas palei vakarinę jo sieną, kur buvo kelmai – buvusių medžių eilė. To ruožo plotis – 2–5 m. Tiesios linijos nubrėžti neįmanoma, tad tiriamas visas apie 120 m² dydžio plotas, pažymint jį perkasa 144. Kapų duobės „rišamos" prie buvusio garažo durų, kurių staktos, kaip minėta, buvo pažymėtos medžiais (dabar – kelmais). Be to, ištirtas apie 10 m ilgio ir 2 m pločio ruožas tarp garažo P galo ir ankstes-

niais metais kastų perkasų 29 ir 33. Šis plotas įvardytas perkasa 145. Perkasa 146 pažymėtas maždaug 10x10 m dydžio plotas, kurį iš vakarų pusės ribojo šių dviejų perkasų galai, iš pietų – perkasos 48 galas, iš R – skardis, iš Š – dabar iškasta pamatų duobė, kurios pakraštyje pirmiausia ir buvo aptikti griaučiai. Iš viso 2003 m. ištirtas 240 m² plotas.

Kaulai jau buvo surinkti ir sudėti statybininkų patalpoje, dar keli rasti iškastose ir į krūvą supiltose žemėse. Šių penkių asmenų palaikų radimo vieta (kapai 707–711) pažymima kaip grupinio kapo duobė 41 (tęsiama ankstesnių tyrimų numeracija).

Kapų duobių žymėjimas stačiakampiais čia yra grynai simbolinis, kadangi dauguma jų yra beformės, panašios daugiau ne į kapų duobes, bet į bulviarūsius. Sąlyginis yra ir pavadinimas „kapų duobės", nes sušaudytieji jose buvo ne laidojami, o užkasami, suverčiant lavonus kaip pakliuvo. Neretai kelių lavonų kūno dalys būna taip susipynusios, kad atskirti, kuri kuriam priklauso, galima tik iš karto nuimant kelerius griaučius. Matuoti griaučių ilgį duobėje, kaip tai daroma normalių archeologinių tyrimų metu, dažniausiai yra beprasmiška. Taip pat beprasmiška yra nustatinėti tokio „palaidojimo" kryptį, kadangi mirusiųjų kryptis archeologijos paminkluose dažniausiai būna susijusi su laidojimo papročiais.

Taigi taikyti tradicinę archeologinių tyrimų metodiką panašaus pobūdžio objektuose neįmanoma. Matyt, tai buvo viena iš priežasčių terminui „teismo archeologija" atsirasti. Lygiai taip pat atsirado terminas „teismo antropologija" (Tuskulėnuose rastų skeletų teismo antropologinius tyrimus atliko doc. dr. R. Jankauskas ir prof. A. Garmus).

Duobė 42

Duobė buvo šeštųjų garažo durų (skaičiuojant iš pietų) tarpduryje. Šioje duobėje buvo 4 vyrų griaučiai (kapai 712–715). Duobės gylis nuo žemės paviršiaus – apie 1,5 m. (H_{abs} 95 m).

Duobė 43

Duobė buvo penktųjų garažo durų tarpduryje, taip pat po medžiu ir aptikta „nupjovus" jo kelmą. Duobės (kaip ir keturiasdešimt antrosios) kontūro užfiksuoti nepavyko, jos dydis neaiškus. Neįmanoma nustatyti ir tikslesnio duobių gylio, kadangi žemės paviršius keitėsi lyginant teritoriją po ankstesnių metų tyrimo, o dabar ta teritorija suniokota visai. Apytikris gylis – apie 1,5 m.

Duobėje 43 rasti 5 asmenų palaikai (kapai 716–720). Lavonai į duobę suversti kaip pakliuvo. Dabar kaulai sujaukti dar ir medžių šaknų ir atskirti, kas kuriam asmeniui priklauso, labai sudėtinga. Geriau išpreparuoti pavyko tik duobės dugne gulinčius griaučius. Mirusysis įmestas kniūbsčias (49 pav.).

Duobė 44

Garažo viduje, ties betoniniais staktas laikiusių statramsčių pamatais, išlikę nesuardyto akmeninio grindinio lopinėliai. Ketvirtųjų (skaičiuojant iš P pusės) durų tarpduryje, tarp tų lopinėlių išliko dar vienas grupinis kapas, peraugęs dviejų medžių šaknimis. Čia rasti trijų vyrų skeletai (kapai 721–723). Lavonai taip pat suversti kaip pakliuvo, galūnės nenatūralioje padėtyje, o vienas guli dvilinkas – galva prilenkta prie kojų (50 pav.).

Duobė 45

Ją dengė 2 medžiai (dabar kelmai), augę prie trečiąsias (iš P pusės) garažo duris ribojusių betoninių statramsčių. Duobės dydis griaučių lygyje – 1,65x0,65 m. Orientuota, kaip ir buvusio garažo pamatas, P–Š kryptimi. Čia užkastas tik vienas žmogus (*kapas 724*). Griaučiai guli duobės dugne, tad juos pasiekė tik smulkios šaknys, ir tai leido kapą atkasti šiek tiek geriau nei daugelį kitų. Šis kapas skiriasi iš kitų ir drabužių detalių gausa, tad būtų tikslinga pateikti detalesnį, artimą bendrosios, o ne teismo archeologijos metodikai jo aprašą.

Mirusysis užkastas tarpduryje pusiau ant kairiojo šono (51 pav.). Blauzdos sukryžiuo-

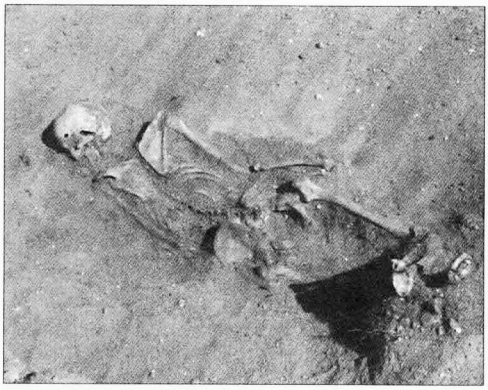

49 pav. Kapas 720. *V. Urbanavičiaus nuotr.*
Fig. 49. Burial 720.

50 pav. Kapas 723. *V. Urbanavičiaus nuotr.*
Fig. 50. Burial 723.

tos, dešinioji dengia kairiąją. Galva guli ant kairiojo šono duobės P gale. Kairioji ranka sulenkta ir dengia galvą ties dešiniuoju momenkauliu, dešinioji užlenkta virš viršugalvio. Jos žastikaulis dengia kairiosios dilbį (52 pav.). Griaučiai užima visą duobės ilgį – 165 cm.

Radiniai: Ant krūtinės ir juosmens – daug audinio likučių. Ant juosmens – 2 cm skersmens saga su 4 skylutėmis. Už 12 cm nuo jos dubens link – kita panaši saga. Mirusysis sujuostas odiniu 2,7 cm pločio diržu (53 pav.). Išliko keturkampė skardinė 5x3,3 cm dydžio sagtis. Po diržu rastos dar trys 2 cm skersmens sagos ir viena 1 cm skersmens marškinių sagutė.

Mirusiojo kaukolė prispausta 2 apie 20 cm skersmens akmenimis, dešinioji jos pusė momens srityje įlaužta. Abu šlaunikauliai netoli kelio perlaužti, galimas daiktas, kad buvo sulaužytos kojos (lūžis senas, tačiau gijimo pėdsakų nėra).

Ūkinės duobės dugnas išliko grupinių kapų 43 ir 44 sandūroje, po garažo pamatu, maždaug 1,5 m gylyje (H_{abs} 95 m). Jo skersmuo – apie 1 m, išlikusio tamsiai pilkos spalvos žemės sluoksnio storis – apie 15 cm. Visa viršutinioji duobės dalis suniokota greičiausiai kasant griovį garažo pamatams. Jos šonų profilis neaiškus.

Šiame sluoksnyje rastas apie 25 žiestų puodų šukės, gyvulių kaulų ir dalis plytos su gotikos stiliui būdingomis braukomis. Radiniai, bent jų dalis, gali siekti XV a. Panašių duobių į P nuo šios buvo aptikta ir ankstesnių tyrimų metu. Vienoje iš jų rasta karaliaus Jogailos moneta. Tai Tuskulėnų karališkojo dvaro gyvenimo liudijimas.

Taigi 2003 m. liepos–rugpjūčio mėn. Tuskulėnų dvaro parke buvo aptiktos ir ištirtos dar 5 pokario metais KGB rūsiuose sušaudytų žmonių užkasimo vietos (duobės 41, 42, 43, 44, 45). Jose rasti 18 vyrų griaučiai, smarkiai apardyti medžių šaknų.

Visi jie priklauso vyrams.

Tuskulėnų dvaro parke ištirta visa be medžių, beveik 7000 m^2 teritorija, rasti 724 kapai. Pagal žinomus dokumentus, čia turėtų būti užkasti 766 asmenų palaikai. 2003 m. tyrimai patvirtino prielaidą, kad dalį kapų gali dengti medžiai, kurių dalis gali būti pasodinti specialiai kapų duobėms paslėpti. Šių metų tyrimai taip pat parodė, kad aukų žudymo braižas toks pat, kaip ir tirtųjų ankstesniais metais: daugumoje kaukolių – šautinės žaizdos, kai kuriose – keturkampės, apie 1,5 cm dydžio skylės

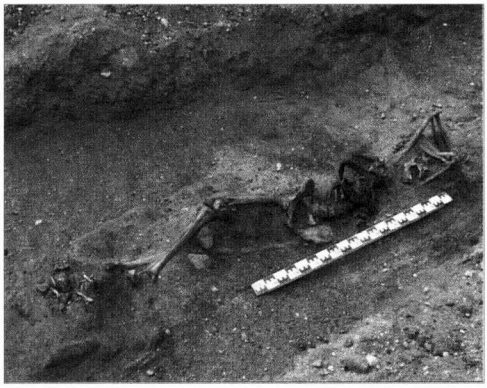

51 pav. Kapas 724. *V. Urbanavičiaus nuotr.*
Fig. 51. Burial 724.

53 pav. Diržas iš kapo 724. *V. Urbanavičiaus nuotr.*
Fig 53. A belt from burial 724.

52 pav. Kapo 724 detalė. *V. Urbanavičiaus nuotr.*
Fig. 52. Fragment from burial 724.

54 pav. Sužalota kaukolė. *V. Urbanavičiaus nuotr.*
Fig. 54. A damaged skull.

(54 pav.). Vieno asmens (kapas 724) kojų kaulai sulaužyti. Dviejose duobėse rasti metaliniai degtinės butelių dangteliai, greičiausia numesti duobkasių.

EXPLORATION OF THE GROUP BURIALS IN VILNIUS, IN THE TERRITORY OF THE FORMER TUSKULĖNAI MANOR

In 1994, 1995 and 1996 LP archaeologists Ilona Vaškevičiūtė, Evaldas Vailionis and Vytautas Urbanavičius (head of the group) together with the anthropologists from the VU MF explored the burials of the people killed by KGB in the post war period and buried in the park of the Tuskulėnai manor. The area of 6,700 m^2 was explored where 40 pits with the remains of 706 humans were detected. In 2003 the investigations were performed in the construction site of the Tuskulėnai memorial where 3 pits and the remains of 18 humans were detected.